

**Del Guayas al
Barcelonès.
Continuïtats i canvis en les
relacions de gènere i
intergeneracionals dins les
famílies equatorianes
a Catalunya**

M. Pilar González Pin

Del Guayas al Barcelonès. Continuïtats i canvis en les relacions de gènere i intergeneracionals dins les famílies equatorianes a Catalunya

M. Pilar González Pin

Llicenciada en Dret i en Antropologia Social i Cultural, i Màster Oficial en Antropologia i Etnografia per la Universitat de Barcelona.

Aquest treball de recerca¹, que va ser realitzat entre els anys 2008 i 2009 des d'una perspectiva antropològica, s'insereix en un context social d'importants canvis en els fluxos migratoris presents al nostre país, que entenem que han incidit de forma significativa i essencial en la mentalitat col·lectiva.

Efectivament el nostre país, en les darreres dècades, ha assistit a un canvi significatiu en la dinàmica dels fluxos migratoris, tot passant d'ésser un país emissor d'emigrants a ser-ne un de receptor. I, concretament, pel que fa a Catalunya, ha passat de ser receptora d'importants contingents d'immigració interior procedent de regions com Andalusia, Aragó o Galícia a rebre col·lectius cada cop més importants de persones procedents de països molt més llunyans com ara la Xina, el Pakistan, l'Equador o Bolívia. I aquest canvi de patrons migratoris creiem que ha tingut i encara té avui repercussions fonamentals en la nostra manera de veure les coses i, fins i tot, en la nostra percepció de nosaltres mateixos.

Per exemple, vàrem passar d'experimentar un fort sentiment de rebuig col·lectiu al racisme existent en països com els Estats Units o Sud-àfrica, als anys 70 o 80, a un creixent i acalorat debat social sobre la immigració i sobre el tractament legislatiu i jurídic de què les persones immigrades havien de ser objecte en el nostre país des de finals dels anys noranta, que s'emmarcava en un fort sentiment de rebuig en contra d'elles per part de determinats sectors socials, refús nodrit per la difusió interessada d'idees falses com que els estrangers «ens prenen la feina» o que «els donen les ajudes socials que als autòctons ens neguen», quelcom que ha comportat fins i tot un increment del vot a partits amb programes declaradament xenòfobs.

¹ *Del Guayas al Barcelonès. Continuïtats i canvis en les relacions de gènere i intergeneracionals dins les famílies equatorianes a Catalunya*. Barcelona, 2010. Universitat de Barcelona. Treball final de màster. Director de la tesina: Dr. Gonçal Sanz, Departament d'Antropologia Social i Cultural de la UB.

És per això que en aquest context de rebuig a les persones immigrades per part d'alguns sectors socials, i d'increment de les actituds xenòfobes en el nostre entorn, enteníem que era important aportar un coneixement directe sobre la realitat d'aquestes persones que permetés trencar amb alguns dels prejudicis existents, i sobre les mateixes de les quals en moltes ocasions se'n parla sense coneixement de causa i sense preocupar-se d'escoltar-ne la veu ni de conèixer les seves realitats i les seves idees, així com eludint sistemàticament la seva diversitat.

Pensem que, tant amb l'objectiu d'assolir un coneixement més fiable dels processos migratoris que permeti una millor comprensió de com aquests són afrontats i afecten les vides de les persones immigrades, més enllà de les xifres estadístiques sobre la seva situació —la qual cosa en el nostre país és un camp d'investigació científica recent, per bé que molt fructífer en els darrers anys—, com amb el de millorar la convivència de la població autòctona amb les persones immigrades i construir una coexistència que deixi de banda els prejudicis i tòpics i no es basi en la por, és fonamental realitzar estudis que reflecteixin la realitat d'aquestes persones i els donin veu, per tal que elles mateixes puguin expressar allò que tenen a dir-nos i, darrere les tan esbombades diferències culturals —que es presenten interessadament com a obstacles per a una bona convivència—, puguem veure persones, amb les seves problemàtiques reals, les dificultats amb què s'enfronten aquí, i adonar-nos que hi tenim també molt en comú. I és que, com bé diu E. Santamaría (2002:182), les persones immigrades no són en definitiva sinó «subjectes socials» que interactuen i es relacionen amb nosaltres en el marc de determinades dinàmiques socials i històriques concretes i, per tant, és necessari produir un coneixement sobre la immigració que ja no els problematitzi com un «greu problema social» i no els institueixi com figures representatives de l'exterioritat social, l'estranyesa cultural i l'anacronisme, sinó que els reconegui com a tals, tot preguntant-nos sobre les formes en què aquestes persones es construeixen, reconstrueixen i canvien segons el món en què viuen.

Perquè entenem que els fluxos de població generen unes dinàmiques dialèctiques en què el contacte i la interacció entre persones immigrants i autòctones acaba modificant llurs respectives visions del món, i que, per tant, aquests canvis de mentalitat no només afecten la població autòctona sinó també, i contràriament al que difonen interessadament els mitjans de comunicació, a les persones immigrades que fa temps que viuen al nostre país, com a conseqüència natural de la seva inserció en un nou context social en què es donen idees i maneres de fer que poden ser diferents en molts aspectes en els seus països d'origen.

Partint d'aquesta premissa, un dels objectius fonamentals de l'estudi va ser analitzar els possibles canvis i/o permanències de determinats aspectes culturals, d'actituds i de mentalitat que podien donar-se entre les persones immigrades al nostre país.

I, atès que era impossible estudiar aquests aspectes en tots els col·lectius d'immigrants —a causa de l'abast necessàriament limitat d'aquest treball de recerca—, vàrem escollir la comunitat equatoriana com a objecte d'estudi ja que ens semblava

que, malgrat la seva important presència numèrica a l'àrea metropolitana de Barcelona i la coexistència quotidiana en els mateixos barris, existeix un gran desconeixement de la realitat d'aquestes persones per part de la població autòctona, que generalment només els coneix a través de contactes limitats en els espais públics, la feina o l'escola de la mainada.

En aquest mateix sentit, ens va semblar interessant analitzar com aquests possibles canvis d'actituds i de mentalitat podien reflectir-se en les relacions interpersonals dels membres d'aquest col·lectiu. Aquest fet ens va portar a interessar-nos per les seves xarxes socials, que constitueixen un camp d'investigació que proposa una aproximació diferent a la realitat social, i que en els estudis sobre migracions ha tingut certa difusió, a causa de la influència que alguns estudis els atribueixen tant pel que fa a la possibilitat d'emigrar com respecte al capital social que proporcionen i que els facilita l'accés a determinats recursos, com poden ser la informació, l'habitatge, el treball, o determinats béns i serveis, i al fet que els estudis sobre migracions que han tingut en compte les llars de les persones migrades i les seves xarxes socials han millorat substancialment la nostra comprensió de com els individus i els grups als quals pertanyen responen als constreïments polítics i econòmics del seu entorn i de com les migracions impacten en les comunitats d'origen i destinació.

Dins l'anàlisi d'aquestes xarxes, ens ha semblat interessant estudiar dos aspectes: l'ajuda que proporcionen en qüestions com la recerca de feina i habitatge (és a dir, la seva funcionalitat instrumental per a les persones immigrades —ja que es tracta de necessitats fonamentals per a la subsistència d'aquestes persones en un context que en un començament es caracteritza molts cops per la irregularitat i la inseguretat—), i les pautes de relació social que es donaven en el seu si, ja que entenem que aquestes relacions constitueixen una part fonamental de la vida d'aquestes persones, tant pel que fa a l'aspecte emocional com a l'adaptació al nou entorn, i són essencials per entendre llurs vivències i la manera de concebre el món.

Evidentment, les relacions socials són molt complexes i és impossible abordar-ne tots els aspectes, per la qual cosa aquesta recerca s'ha centrat només en l'anàlisi de dos d'ells que ens van semblar particularment interessants, ja que enteníem que els possibles canvis segurament s'havien de reflectir en ells: les relacions de gènere i les que es donen entre pares i fills.

Quant a l'anàlisi de les relacions de gènere, el nostre interès derivava del fet que el gènere acostuma a ser un principi estructural a la majoria de les societats, que impregna tots els aspectes de la vida sociocultural, i constitueix, per tant, una variable fonamental tant per entendre les relacions interpersonals entre els seus membres com per comprendre l'organització i el funcionalment de les llars i les xarxes socials. A més, i juntament amb altres categories com l'ètnia, la raça, la classe social o la nacionalitat, el gènere contribueix a la configuració de sistemes de desigualtat social en el si de la gran majoria de les societats, i de la interacció entre aquests diferents sistemes de desigualtat —que, com ens mostren autores com Benería (2005), es troben estreta-

ment interconnectats— i d'altres factors importants en l'organització de cada societat, sorgeixen les posicions socials específiques en què se situa cada membre de la societat, posicions que condicionen en gran mesura la seva vida i llurs experiències.

És per tot això que vàrem considerar que l'estudi de les concepcions de gènere era fonamental per comprendre les dinàmiques socials d'aquesta comunitat i que partíem de la base que les *dones immigrades no constitueixen un grup homogeni*, amb idèntics rols, estatus, problemes, necessitats i desitjos, sinó que aquests variaran en funció dels altres factors que afecten llur posició social i objectius, els quals fins i tot poden comportar interessos contraposats entre elles.

Un altre factor que ens va motivar a estudiar les relacions de gènere va ser el fet que un dels arguments que normalment s'esgrimeixen per considerar que les comunitats immigrades tenen diferències culturals irreconciliables amb nosaltres, que suposadament dificultarien en gran mesura la convivència, són precisament les diferències que es diu que existeixen entre les respectives concepcions de les relacions de gènere.

En definitiva, durant la recerca vàrem mirar d'assolir dos objectius fonamentals:

1. Analitzar el tipus de relacions que mantenen les persones immigrades d'origen equatorià dins els seus nuclis familiars, en especial amb les seves parelles i fills/filles, per tal de constatar les transformacions que en les formes de relacionar-se, pensar i actuar s'hagin pogut donar com a conseqüència del procés migratori, i examinar fins a quin punt aquests canvis tenen relació amb el nou context cultural en què ara viuen i amb els canvis econòmics que aquestes persones han experimentat en la societat d'acollida.
2. Estudiar la influència de les xarxes socials en el procés migratori d'aquest col·lectiu, especialment en aquells aspectes referents a l'intercanvi d'informació i recursos, posant especial atenció en la importància i responsabilitat que poden tenir en qüestions com ara la recerca de feina i d'habitatge i el suport emocional dels seus membres, així com en la possible existència de relacions verticals i horitzontals en el seu si.

Aquest treball de recerca es va dur a terme durant els anys 2008 i 2009 a la regió metropolitana de Barcelona, fonamentalment a l'Hospitalet de Llobregat, i molt especialment a les zones de Pubilla Cases, Can Serra i Can Vidalet, tot emprant una metodologia de caràcter qualitatiu, ja que la recollida de dades es va basar fonamentalment tant en allò referit per les persones objecte d'estudi com en la seva conducta observable, combinant la realització de 75 entrevistes en profunditat (en què vaig procurar que estiguessin representades en igual proporció persones d'ambdós gèneres, motiu pel qual 36 de les entrevistes van ser realitzades a dones i 34 a homes) a un total de 25 persones, amb algunes observacions participants i un parell de taules-debat sobre qüestions clau de la investigació escamesa que ens permetessin aprofundir en determinats aspectes que s'han anat mostrant importants durant el treball de camp, així com enfrontar visions diferents sobre un mateix objecte.

Per bé que el nostre objectiu no va ser en cap moment treballar amb una mostra representativa de persones immigrants, sinó fer un estudi de casos que em permetés una primera aproximació a les temàtiques que ens interessaven, considero que, per tal de contextualitzar l'estudi, fóra bo oferir un petit perfil sociodemogràfic de les persones immigrades d'origen equatorià al nostre país.

És important assenyalar que el major nombre de persones immigrants d'aquesta procedència va arribar al nostre país després de l'any 2000 —de fet, mentre que al 1997 no arribaven als 4.000, al 2001 eren ja gairebé 400.000—, i aquest fort increment va ser fruit d'una greu crisi política i financera a l'Equador, derivada en gran part de l'aplicació de polítiques d'ajustament estructural i d'una greu corrupció de les elits polítiques, així com al fet que en aquells moments l'emigració als Estats Units, destí tradicional dels equatorians, implicava riscos molt elevats, en tant que al nostre país existien determinats nínxols laborals caracteritzats per l'estacionalitat, la precarietat i la irregularitat en les contractacions que eren difícils de cobrir.

Quant a les principals característiques sociodemogràfiques d'aquest col·lectiu, la majoria provenen d'estrats socioeconòmics mitjans, de famílies amb certs recursos (ja que els més pobres no disposen dels recursos necessaris per afrontar els costos d'un desplaçament internacional), la majoria són persones joves, d'entre 15 i 34 anys d'edat (per bé que progressivament va augmentant el nombre de nens i nenes, gràcies a la reagrupació familiar), amb un nivell d'estudis mitjans o superiors, i, per bé que en un primer moment es tracta majoritàriament de dones, a partir de l'any 2001 s'equilibra la proporció d'ambdós sexes, en gran part a causa del fet que moltes dones que havien estat la primera baula de la cadena migratòria van reagrupar les seves parelles. De fet, segons A. Torno (2007), més del 40 % han vingut perquè coneixien compatriotes que ja residien aquí. I és per això que la majoria de les persones que vaig entrevistar procedeixen de diversos indrets de la costa equatoriana, ja que, com diu C. Pedone (2003) *«tú siempre jalas a los tuyos»*.

RELACIONS DE GÈNERE

Quant a les relacions de gènere, vaig intentar explorar fonamentalment com les vivències que es donen durant el procés migratori poden incidir en tres àmbits: la divisió sexual del treball a les parelles, altres aspectes de les relacions de parella i la presència de les dones en els espais públics i d'oci.

Les premisses teòriques de les quals partíem van ser, per tant, entre d'altres:

La idea que no existeix un model homogeni de «dona» ni d'«home» equatorià, sinó moltes maneres de viure el fet de ser home o dona en funció tant de les vivències personals de cadascú com dels altres paràmetres socials en què s'insereix, i que les seves realitats estan profundament marcades per la intersecció de les diferents categories en què s'ubiquen, però que, no obstant això, existeixen en aquest col·lectiu unes concepcions de gènere comunes.

El fet que, com ja han demostrat des d'antuvi diverses investigacions antropològiques i sociològiques, com ara el conegut estudi de Margaret Mead *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1950), els rols o pautes de comportament i expectatives associats socialment a homes i dones, així com la distribució d'activitats i de treball entre els gèneres, no són fruit de diferències biològiques innates, tal com se'ns ha volgut fer creure en un intent de naturalitzar les diferències socialment establertes, sinó que se sustenten sobre construccions socials i culturals pròpies de cada societat, la qual cosa explica perquè trobem diferències significatives en aquest àmbit d'una societat a una altra.

La creença que en l'anàlisi de qualsevol grup social el gènere, juntament amb altres factors fonamentals en la creació de desigualtats en moltes societats, com són la classe social, la diferenciació ètnica, la raça o la nacionalitat, perfila algunes de les principals línees divisòries dins l'estructura social i, per tant, és fonamental per comprendre les dinàmiques que es donen al seu si.

Les principals conclusions del treball són:

Després d'analitzar les continuïtats i canvis que es produeixen en el context migratori quant a la divisió sexual del treball, i en especial pel que fa a la distribució del treball domèstic entre els membres de la parella, arribem a la conclusió que és possible establir una certa *correlació entre la importància que té el treball assalariat de les dones per a l'economia del nucli familiar i la seva posició dins la llar*, ja que generalment les dones que treballen a jornada completa reben una major col·laboració en les tasques domèstiques per part de les seves parelles que aquelles que no treballen fora de la llar o les que ho fan de forma esporàdica o a temps parcial.

Encara que, evidentment, no es tracta d'una correlació exacta, ja que també hem trobat casos en què la dona treballa a temps complet i gairebé no rep ajut de la seva parella en aquests afers. No obstant això, fins i tot en aquests casos, sembla que la majoria de les dones ja no consideren aquesta manca de col·laboració com quelcom natural, tal com la majoria afirmen que ho veien a l'Equador, on sembla que és estrany que un home col·labori en les tasques de la llar.

També hem pogut constatar que en aquesta major col·laboració dels homes a les tasques de la llar (cuina, neteja, etc.) i la cura dels infants influeixen altres factors conexas, com la major valoració que sol rebre en el context migratori el treball assalariat de les dones, ja que la majoria de les dones entrevistades havien treballat al seu país —i paradoxalment en feines amb un major prestigi social que les que aquí desenvolupen—, malgrat la qual cosa la majoria continuaven assumint en exclusiva la responsabilitat de les tasques de reproducció, llevat dels casos en què el seu poder adquisitiu els permetia pagar una persona que se n'ocupés.

«¿Qué hace el hombre en casa allá? El hombre en la casa, pues lo típico: llega de su trabajo, se acuesta, come, está un ratito con los niños, se baña y se va. O está ahí en

casa mira televisión y la mujer es la que continúa con las labores de la casa. Es así. La mujer viene de trabajar y llega a seguir haciendo. El hombre llega de trabajar igual que la mujer, pero él se acuesta.» (S, dona, 45 anys, fa 10 que va emigrar)

«Por decirte, ella por ejemplo, ella pasa trabajando. A mí no se me cae la mano en levantarme a hacer café pa mis hijos. De hecho yo me levanto a las siete de la mañana y les hago el hacer café a todos pa mandarles al colegio. A mí no se me cae la mano pasar un mocho, yo paso el mocho. Lo que yo no sé es poner una lavadora. O sea, a mí me gusta cocinar, yo cocino de todo tipo de comida ecuatoriana.» (F, home, 45 anys, fa 10 anys que va emigrar)

«Él ayuda, que es lo que no hacía en Ecuador, claro, que ya es un cambio grande, lo mismo que con mi novio, igual, después poco a poco "pues cariño, vienes tarde..."; pues él me hacía la cena, o que se yo, ponía una lavadora. Cositas que van cambiando...» (B, dona, 24 anys, 7 anys que va emigrar)

Considerem que, en el context migratori, es dona una *major visibilitat i valoració del treball de les dones*, ja que, si bé segons el discurs generalitzat d'aquesta comunitat immigrant les dones allà gairebé no treballen, se'n trasllueix en realitat que moltes sí que ho fan —la majoria de les entrevistades—, però que una part significativa ho fa en tasques que no són socialment considerades treball, ja que no reben cap remuneració. Així doncs, sembla que el procés migratori suposa un canvi notable de *percepció* respecte al treball de les dones; potser, en part, degut al fet que els seus ingressos ara són fonamentals per al sosteniment del grup domèstic i del seu projecte de futur, la qual cosa ha contribuït a redefinir la posició i l'estatus de les dones dins la llar, en tant que els ha permès adquirir una major autonomia i independència respecte a llurs cònjuges, i incrementar llur poder de decisió dins la família, en la qual es comença a produir una transformació dels rols en relació amb les estructures familiars anteriors.

«Lo bueno de aquí es eso, que cuando llegan aquí, ellos aprenden a ayudar a uno en casa. [...] acá ellos ven, a lo menos él ve que yo me voy a las cinco de la mañana, vengo al mediodía, tengo que ir a recoger a los chicos, a la tarde también los tengo...; entonces él me ayuda.» (M, dona, 33 anys, fa 7 anys que va emigrar)

A similars conclusions han arribat en els seus treballs de recerca sobre dones immigrants diverses estudioses com Pessar (1999), Hondagneu-Sotelo (1994) i Morokvasic (1984) o Claudia Pedone (1999) les quals, després d'analitzar l'impacte que pot tenir el treball assalariat regular de les dones immigrades en llurs relacions de gènere, han arribat a la conclusió que, malgrat les discriminacions que pateixen en el mercat de treball, les immigrades generalment assoleixen una major autonomia i independència en el context receptor i que llur important contribució al manteniment de la llar repercuteix freqüentment en una millora del seu estatus dins l'esfera domèstica, suposant-los una major capacitat per influir en el control de les despeses i en d'altres decisions domèstiques, alhora que afavoreix una major participació dels homes en les tasques domèstiques i de cura.

Un altre factor que hem pogut constatar que té influència en aquests canvis és l'actitud més exigent i reivindicativa de moltes dones en aquests afers en el context migratori, on són testimonis d'altres tipus de pràctiques en aquests àmbits. En aquest sentit, un element que possiblement influeix en aquesta nova concepció de les relacions de parella de les dones immigrades és llur contacte amb els valors dominants dins la societat receptora, que ve facilitat per fets com el seu coneixement inicial d'una de les dues llengües majoritàries del país, d'una banda, i la seva predominant ocupació en el sector del treball domèstic, de l'altra. Tots aquests fets poden facilitar una major permeabilitat ideològica davant els valors i les visions del món predominants en la nova societat, tal com es trasllueix del fet que la majoria de les dones entrevistades manifesten que «aquí les dones del seu país s'alliberen», malgrat que, subjacent al seu discurs, trobem molts elements de permanència, tant a nivell ideològic com de pràctiques, dels valors predominants en la societat d'origen, com la gran importància que atorguen al fet d'atendre acuradament els seus marits o companys o fer que aquests se sentin bé.

«La mayoría, la mayoría se acostumbran, porque se adaptan a la nueva vida que les toca, que no es fácil, pero se adaptan. Y las mujeres tampoco les so captan (les toleran) la sinvergüencería. "ah, bueno, si quieres comer, cocina, que tú ya sabes hacer un arroz, aunque sea un arroz con atún te comes, pero come, y yo me voy porque tengo que irme a trabajar" [...] y se van, y el marido tiene que hacer.» (S, dona, 45 anys, 10 anys que va emigrar)

Això no obsta —tal com també constata Gregorio Gil (1999) entre les immigrants dominicanes— perquè moltes d'elles retreguin implícita o obertament algunes de les conductes de les dones autòctones, com el fet que —des del seu punt de vista— tinguin una escassa dedicació a la llar i la família, i que no atenguin adequadament els seus homes, respecte als quals creuen que mostren, generalment, una actitud manaire i impositiva, en tant que es traspua dels seus discursos que elles presumeixen de tractar i atendre millor els seus homes.

Podem dir, d'altra banda, que, per bé que hem pogut anar constatant que hi influeix la situació de partença d'aquestes dones, en aquests assumptes, pel que hem anat veient, sembla que és més important i significativa la situació laboral i la contribució econòmica de cadascún dels membres de la família al sosteniment del nucli familiar durant el procés migratori que no pas la situació de partença, en tant que, en la majoria dels casos estudiats, homes que allà no col·laboraven amb les seves dones o ho feien en petita mesura, malgrat les seves dones treballessin, aquí han anat canviant la seva actitud i les seves pràctiques.

També és cert que l'entorn aquí és més propici a aquests canvis, ja que, en el context migratori, la majoria de les persones assumeixen amb naturalitat que els homes col·laborin en les tasques de la llar —la qual cosa segurament ve també propiciada pel fet que aquí les parelles no tenen a prop, com succeeix a l'Equador, altres persones de la família que els ajudin en aquests afers i que moltes dones treballen a temps complet,

però no poden permetre's contractar algú altre que els doni un cop de mà a la llar, i per tant *la col·laboració entre home i dona esdevé necessària*—, contràriament a allò que succeeix a l'Equador, on, segons elles mateixes expliquen, està molt mal vist que un home ho faci, fins al punt que, en determinats sectors socials, pot arribar fins i tot a qüestionar-se socialment la seva virilitat per aquest fet, o bé ser objecte de burla, ja que se'l considera allò que aquí en diríem un *calçasses*.

I encara que a molts els pugui sobtar aquesta actitud vers la col·laboració dels homes a la llar, recordem que la nostra expressió *calçasses*, de tarannà clarament pejoratiu, ens remet al fet que, no fa tant, també al nostre país els homes que ajudaven les seves dones a les tasques de la llar o tenien en compte les seves opinions eren socialment menystinguts i objecte de burla.

Un altre factor que creiem que pot tenir influència en aquests canvis en la divisió sexual del treball, i en les relacions de parella en general, és el fet que la majoria de les persones entrevistades no formen part de xarxes socials denses, les quals, com alguns estudis han posat de relleu —entre ells els de Bott (1990) i el de P. Mayer (1961)— contribueixen significativament, amb la pressió social que exerceixen sobre les famílies, a imposar-les la reproducció de les relacions de gènere existents en origen. Hem constatat que aquí, per contra, la majoria de les persones entrevistades pertanyen a xarxes socials poc denses, i que, a diferència del que generalment succeeix allà, on la vida social de la parella sol ser comuna, home i dona tenen molts cops xarxes socials parcialment diferenciades, la qual cosa atenua la pressió social sobre la parella, doncs aquestes xarxes poc denses són també més heterogènies, menys influents i, per tant, menys incisives respecte a les continuïtats culturals, ja que no poden pressionar de la mateixa manera que les xarxes denses per imposar a un nucli familiar l'observança de determinades pautes de conducta.

I, juntament amb aquesta menor pressió de l'entorn, les dones troben aquí, en alguns àmbits, menys mecanismes de repressió de la seva conducta legitimats socialment; per exemple, aviat són conscients que aquí les lleis les emparen contra els seus homes si aquests les colpegen per evitar o castigar que facin coses que desitgen fer. I, pel que tothom explica, empren sovint aquestes armes que troben en la nostra societat per poder fer la seva i *alliberar-se de moltes de les restriccions de la seva conducta* que allà havien d'assumir.

«Elles aquí se reafirman, porque allá si dicen que las mujeres tienen derechos pero no se cumple a su totalidad, aquí sí. En todos los sentidos: Si a la mujer el hombre le pega ¿qué pasa? Allá el hombre le da y le da y le da. Ah, no la mujer tiene derecho a denunciar... allá no denuncian, porque te denuncian, le doy más duro, eso no se cumple, aquí si se puede. Aquí "o te portas bien o te demando"... y te largas y me quedo con todo.» (S, dona, 45 anys, fa 10 que va emigrar)

Però, malgrat aquests discursos i noves pràctiques, les arrelades concepcions de gènere del país d'origen condicionen en certa mesura aquesta independència, que encara

es troba limitada en molts aspectes per la socialització prèvia d'homes i dones i comporta que moltes, per exemple, s'abstinguin de dur a terme determinades activitats, com sortir soles de festa.

En aquest sentit, segons diuen les persones entrevistades, allà les dones han estat educades per ser submises als homes i acatar sense discutir les seves decisions, per la qual cosa els homes tenen molt més pes en les decisions familiars, en tant que les dones que subverteixen aquest ordre de coses són criticades i llurs homes menyspreats per acceptar-ho.

«La diferencia muy marcada entre mi país y España es que la mujer, desde sus inicios, ha sido acostumbrada a llevar un ritmo... inconscientemente se la educa para obedecer, obedecer al hombre. (...) en el ámbito cristiano es lo mismo, siempre se enfatiza en esa porción de la Biblia que dice que la mujer debe seguir y servir al hombre. Cuando yo empecé en mis inicios a tener problemas en mi relación, yo fui donde mi madre y le dije "mami, estoy teniendo problemas" y me dijo: "mi hijita, así es la vida, usted se casó y ahora tiene que aguantar". Pero ¿por qué se da este tipo de cosas? Porque a ella también la educaron de esta manera, que la mujer tiene que aguantar al marido llueva, truene o relampaguee.» (S, dona, 45 anys, fa 10 que va emigrar)

«Es que hay que entender que en nuestros países pues la mujer siempre está de una u otra manera subyugada, de una manera semi abierta, donde se le permite hacer algunas cosas, pero no todas. O muy bien la mujer en nuestros países trabaja, gana poco, pero siempre está el hombre por encima. Siempre el hombre es el que tiene la última palabra, siempre. ¿Por qué? Porque la sociedad inconscientemente hace que el hombre sea el que lleve los pantalones en casa ¿ya?» (S, dona, 45 anys, fa 10 que va emigrar)

Però hem pogut anar constatant com en el context migratori —en què, com hem dit, el treball de la dona esdevé més visible i llur contribució econòmica a la llar és més valorada—, aquest estat de coses comença a canviar, la qual cosa suposa per a moltes dones immigrades un increment de llur autoritat i una millora en el seu estatus dins la família; quelcom que es tradueix, entre d'altres coses, en un rol més actiu de les dones i un major pes en els processos de presa de decisions sobre els assumptes familiars, que esdevenen més igualitaris.

«Pero cuando hay la oportunidad de que esta mujer salga y ella se dé cuenta de que ahora tanto ella como él generan dinero, y ella puede generar a veces más dinero que él, y la mujer empieza a darse cuenta de que aquí tiene voz y voto, que tiene decisiones propias, que en nuestro país las tiene pero siempre está condicionada a un algo, siempre hay algo detrás que la condiciona, porque es mujer... no porque el hombre se lo diga, sino por la manera de haber sido educada.» (S, dona, 45 anys, fa 10 que va emigrar)

Sembla habitual, per exemple, que, contràriament al que succeeix generalment en el context d'origen, en què l'home gestiona en exclusiva els diners de la família i fa les

compres, en el context migratori cada membre de la parella gestioni els seus propis ingressos, tot distribuint-se entre tots dos, després de negociar-ho, les despeses de la llar, de les quals cadascú assumeix una part.

«Aquí la mujer toma más decisiones porque aquí también nosotras trabajamos y también está nuestro dinero de por medio. Y ellos también en eso cambian. En eso sí que ha cambiado mucho. Se decide lo que se va a comprar, la comida y todo. Porque allí tú por ejemplo estás en casa y tú esperas tu marido ya te lleva toda la comida, la compra, o sea tú ni siquiera dispones de eso allá. Allá es muy raro que la mujer vaya a comprar. (...) Claro entonces ahí la mujer se espabila digamos y al hombre qué más le toca que achicarse un poco.» (B, dona, 24 anys, 7 anys que va emigrar)

Aquesta major influència en les decisions familiars, elles, l'atribueixen a la importància dels seus ingressos per al nucli familiar, ingressos que, d'altra banda, els proporcionen una independència, una autoconfiança i una autonomia que abans generalment no tenien.

També sembla contribuir a aquest nou estat de coses, com constata M. Alonso (2002), el coneixement de nous models de comportaments i valors i de noves formes de percebre i viure les relacions de parella freqüents en el context receptor —tant entre les persones autòctones com entre les immigrades que han vingut abans—, en què les dones poden discrepar de l'opinió de llurs homes i dir-hi la seva, ja que llur opinió també es valora, la qual cosa suposa que se'ls obrin noves possibilitats i s'eixamplin els seus horitzons, i les pot conduir fins i tot a un qüestionament dels valors i les formes de relació tradicionals.

«Viven en un ambiente, en una vida social muy diferente, vienen a otro cambio acá, a otro tipo de vida, y hay un cambio radical. Entonces a lo mejor miran y se sienten ¿cómo te digo? un poco más libres, y saben que aquí sí pueden hacer lo que allá no pueden hacer... es lo que todo el mundo desea, ser libre y que le dejen hacer lo que ellos quieren hacer, entonces dicen: "allá tú me mandabas, allá tú me gritabas, acá tu no me puedes gritar, acá yo hago lo que yo quiero. Si te gusta bien y si no pues..."» (E, home, 31 anys, 2 anys que va emigrar)

D'altra banda, d'aquest treball de recerca es desprèn que un altre factor que potser també influeix en la nova posició de les dones dins la família és el seu coneixement de les lleis que les protegeixen contra els maltractaments al nostre país, arma que, segons afirmen moltes persones entrevistades, moltes dones empren sovint, tant per dissuadir els seus homes de conductes agressives com per reafirmar la seva nova autoritat dins la família, i, segons alguns, fins i tot per prendre les regnes de la relació, aprofitant-se de la por que tenen els homes a les conseqüències que aquestes denúncies poden tenir sobre la seva situació legal.

Sembla que aquí, gràcies a aquest suport legal, se senten més protegides contra les reaccions violentes de les seves parelles i, per tant, senten que tenen més capacitat

de fer el que volen sense necessitat del consentiment de la seva parella i per fer sentir la seva veu en cas de discrepàncies.

«*Aquí no se aguanta lo que se aguanta allá. Yo he visto a muchas mujeres, pues ahora lo denuncio, que lo regresen a Ecuador y yo me quedo aquí.*» (B, dona, 24 anys, fa 7 anys que va emigrar)

«*Aquí los hombres se enfadan, pero son pocos los que levantan la mano, pero yo creo que todos se enfadarán, pero no dicen nada, no hacen nada. Muchos han cambiado. Tienen miedo a perder todo, a veces perder su hogar, porque ya saben la ley de acá, y han escuchado, han mirado que sé, en la tele, en noticias por ahí, saben lo que hay.*» (E, home de 31 a, fa 2 anys que va emigrar)

Les dones equatorianes —tal com ja havien constatat altres estudis sobre dones migrants d'altres nacionalitats, com els de Hondageu-Sotelo (1994), Oso (1998) Pessar (1999), Morokvasic (1986) o Gregorio Gil (1998, 1999)— solen guanyar en autonomia personal i independència, i això comporta que participin més activament en la vida pública, de la qual molts cops anteriorment havien estat excloses, que assoleixin un major grau de mobilitat espacial independent i, per tant, tinguin accés a recursos socials i econòmics que abans eren fora del seu abast i que els confereixen un millor estatus tant en les famílies com en les xarxes de què formen part.

S'ha de tenir en compte que, a l'Equador, hi ha un acurat control sobre les activitats i la conducta de les dones, sobretot durant la seva infantesa i adolescència, però també durant gran part de la seva vida adulta, subjacent al qual és fàcil percebre una fiscalització de llur sexualitat, sobretot si el comparem amb la plena llibertat de moviments de què gaudeixen els homes.

També en aquest àmbit, com a conseqüència del procés migratori, hi ha canvis —com el fet que les dones disposin d'ingressos que els permetin mantenir-se, o una relaxació del control social de la sexualitat de les dones— que propicien que les dones *s'alliberin*, en el sentit que tenen més llibertat per sortir de l'àmbit de la llar i moure's en l'àmbit públic, com mostra el fet que puguin sortir amb amigues a bars o discoteques, sense que les acompanyi la seva parella i sense necessitat de demanar-li permís, quelcom que seria gairebé impensable en el país d'origen, on s'entendria com una falta de respecte envers el seu home. Tot i així, no totes ho fan, ja que encara la socialització prèvia pesa molt en l'ànim de moltes dones.

«*Ahora pasa de todo, creo que porque ahora está trabajando, porque ahora tiene más libertad, porque ahora, ¿qué se yo? Tiene un poco más de autoconfianza, digamos más independencia. Antes dependía más de mí que de ella misma y me tenía más en cuenta. Ahora pasa bastante. Ahora me relega bastante.*» (L, home, 32 anys, fa 7 anys que va emigrar)

Aquestes noves pautes de comportament de moltes dones, molts membres de la comunitat equatoriana les associen a una relaxació de llur moral sexual i a una major pro-

miscuïtat d'aquestes, per la qual cosa generen confusió, inseguretat i malestar en molts homes, que tenen dificultats per acceptar aquesta nova llibertat de llurs dones i molts cops donen lloc a discussions i tensions dins la parella, quelcom que porta a alguns a considerar que aquesta nova forma de fer de les dones és la responsable de moltes ruptures, tant perquè els homes no ho accepten, com perquè les dones agafen el gust a sortir soles, a ser independents, i s'avorreixen dels seus homes i els menystenen. Però també és cert que molts homes van canviant progressivament, durant el seu procés migratori, llurs idees respecte a la llibertat i l'àmbit d'acció de les dones.

Podem dir, doncs, que, per bé que les relacions patriarcal no desapareixen com a conseqüència del procés migratori, tampoc no romanen intactes, ja que progressivament van canviant alguns dels ideals culturals sobre el comportament apropiat per a les dones, les relacions de gènere són objecte d'una contínua renegociació en el nou context i comencen a haver dins moltes parelles unes relacions més igualitàries que les existents en origen; procés que, no obstant això, com hem anat veient i com ja constatava al seu estudi Hondagneu-Sotelo (1994), no està exempt de problemes i tensions.

En el transcurs d'aquest treball de recerca hem pogut constatar, per tant, com la migració propicia alguns canvis, tant en les relacions de gènere preexistents com en les conceptualitzacions i rols d'homes i dones i les tasques que van lligades, ja que, tot i que en persisteixen molts aspectes, moltes dones immigrades estan adquirint una major seguretat i independència, així com una major capacitat per prendre decisions i per sortir a l'àmbit públic sense que ningú no les controli.

Això no vol dir que les dones es trobin immerses en un procés d'autoconsciència feminista, però sí que estan aconseguint objectius, encara que modestos, en consonància amb aquest.

En definitiva, aquests canvis d'actitud i comportament d'homes i dones en el context migratori, especialment pel que fa als guanys de les dones en independència, autonomia, capacitat de decisió i seguretat en si mateixes, es reflecteixen en les xarxes socials de què formen part, en les quals comencen a tenir major pes i importància, ja que la seva massiva incorporació al mercat de treball i llur major mobilitat espacial comporta que comencin a tenir accés a recursos socioeconòmics que abans els estaven vedats i, per tant, esdevenen cada cop més una important font de recursos i informació per als altres membres de la xarxa.

No obstant això, per a moltes dones immigrants, els avantatges aconseguits dins l'esfera de la llar són freqüentment acompanyats de pèrdues en altres àmbits, com ara el laboral, on la subordinació femenina continua i moltes, a més, experimenten una mobilitat socioprofessional descendent, essent adscrites als treballs més precaritzats; a la qual cosa cal afegir que els beneficis assolits solen tenir per a elles costos substancials, com l'estigma, el sentiment de culpabilitat i les crítiques dels altres per la deixadesa de la seva maternitat (C. Pedone 2008).

És per tot això que autores com Morokvasic (1986) i Hondagneu-Sotelo (1994) afirmen que la migració comporta per a les dones tant guanys com pèrdues, i que, per bé que generalment assoleixen algunes millores en l'àmbit familiar —on, habitualment, guanyen autonomia, independència, capacitat de decisió i potser prenen consciència de la possibilitat de canvis en la seva condició—, la seva subordinació roman en canvi inalterada en altres àrees, com ara la del treball assalariat, en què l'articulació de processos de discriminació de gènere, racial i de classe comporta que la seva posició sigui especialment vulnerable i llurs condicions de treball especialment precàries, caracteritzades per la inestabilitat, els baixos salaris i les llargues jornades laborals. També moltes dones, com la majoria de les dones que he entrevistat durant el meu treball de camp, experimenten una mobilitat socioprofessional descendent.

En definitiva, d'aquest treball es desprèn que, contràriament a les esteses concepcions socials de què parlàvem al començament d'aquest article, que donen per fet que les dones immigrants són víctimes passives de les seves cultures masculines, aquestes dones juguen un paper actiu i essencial dins la comunitat migrant —com demostren fets com que molts cops siguin la primera baula de les cadenes migratòries o que procurin ingressos essencials per a la supervivència dels seus grups domèstics—, i *són perfectament capaces d'actuar per transformar allò que consideren que els és desfavorable*, com determinats aspectes de les relacions de gènere, emprant a tal efecte els recursos de què disposen en cada moment, quelcom que desterra aquesta imatge homogeneïtzadora de les dones migrants que ignoren llurs diferències culturals.

RELACIONS ENTRE PARES I FILLS/ES

Respecte a les relacions intergeneracionals, hem provat d'observar els valors i les pràctiques educatives familiars dins aquestes famílies immigrants i analitzar ens quines s'observa una continuïtat amb les pautes de referència de la cultura d'origen i en quines altres, al contrari, es produeix una ruptura, analitzant quines són les estratègies familiars desenvolupades per les figures parentals per adaptar-se a les noves condicions i concepcions de l'educació vigents en la societat receptora i quins processos de renegociació i reacomodació dels rols familiars es produeixen.

Partíem de la hipòtesi que la separació, molts cops perllongada, de pares i fills (amb els conseqüents canvis que comporta per a la relació preexistent entre ells), juntament amb les concepcions sobre l'educació dels nens existents en el context de recepció, podien comportar canvis importants en les relacions entre uns i altres.

La decisió de deixar els fills a l'Equador suposa per a moltes de les persones immigrades importants costos emocionals, com ara sentiments de dolor, angoixa i pèrdua, als quals s'afegeix, en el cas de les mares, el sentiment de culpabilitat que els genera el fet d'haver deixat el seu rol tradicional de mare, quelcom que s'accentua amb els discursos estigmatitzants que, cada cop amb més força, es produeixen en els darrers

anys a la societat d'origen —que associen la migració de les dones a processos de desintegració familiar i problemes dins els grups domèstics (Pedone, 2008)— i que es reforça amb els retrets i la percepció del dolor dels fills.

«Ay, Pilar, a ti te hacen falta tus hijos. Qué lástima que no estuve para su graduación. Y nada, todas esas cosas me las he perdido. Mira hoy, yo hablo y todo eso, pero lo que llevo aquí... [S'assenyala el cor]» (J, dona, 52 anys, fa 10 que va migrar al nostre país, té 6 fills)

«Yo tengo una asignatura pendiente, o sea para mi es... y yo se los digo a ellos, que yo como madre me siento como que tengo una asignatura pendiente, que es algo que no he terminado de hacer, porque yo los dejé pequeños [...] me salté siete años de su vida, donde mi hijo fue joven, donde mi hija empezó a ser señorita. Entonces, esos siete años de su vida ya no los voy a recuperar nunca. Y a veces, muchas veces, mi hija me dice, me dice... a ver yo sé que me lo dice de broma, pero aunque yo sé que me lo dice de broma, me llega. Me dice: "¿y usted qué sabe si siete años no vivía conmigo?" Un día me lo dijo y se me fueron las lágrimas así de sentimiento.[...] Porque ellos deben sentir que esos siete años de su vida son siete años que no estuvieron con sus padres, son siete años de vacío, donde no tuvieron el cariño, el calor, el quizás el "mami me duele la muela", y tú como padre o como madre estar ahí para cobijarlos, cuando ellos más necesitan.» (G, dona, 40 anys, 10 anys que va emigrar, té 2 fills)

No obstant això, i contràriament al que asseguruen aquests discursos hegemònics, generalment les persones immigrades no fan en absolut deixadesa de les seves obligacions com a pares sinó que, ans al contrari, normalment la migració té com a objecte millorar les condicions de vida del nucli familiar i, a més, la majoria s'asseguren que els fills quedin a càrrec de familiars propers que en tinguin cura, quelcom que és afavorit per la preexistència de xarxes d'ajuda mútua entre parents, que han facilitat sensiblement les possibilitats de migrar de les dones equatorianes.

«A ver, si tú confías en tus padres, y si a ti te han educado bien, tú sabes que a sus nietos los van a educar bien.» (G, dona, 40 anys, fa 10 que va migrar, té 2 fills)

«Me he gastado la existencia por ellos. Por ellos estoy aquí.» (J, dona, 52 anys)

A més, tant l'enyor com la necessitat de continuar exercint com a pares donen lloc a un contacte telefònic freqüent amb els fills, per tal de mantenir els vincles afectius, apaigavar l'angoixa que els suposa tenir-los lluny i, en moltes ocasions, donar-los pautes d'actuació i contribuir a la seva educació. I la majoria tenen present reagrupar-los tant aviat com sigui possible o, en cas contrari, tornar ells cap a l'Equador per poder-se tornar a reunir tots plegats.

«Si yo no he llamado en dos o tres días, ya me están llamando ellos: "ay mami no, que sentí la necesidad de decirte que te queremos mucho, que te echamos mucho de menos. Que queremos tenerte aquí para darte besitos y mimarte mucho". (J, dona, 52 anys, fa 10 que va migrar al nostre país, 6 fills)

«No sabes cómo se están educando, no sabes cómo se están guiando. (...)Y tú ves que tus hijos van creciendo pero van creciendo a la distancia, vas siendo padre por teléfono. Entonces yo por ejemplo al varón yo por teléfono siempre, siempre, siempre le decía que ya está creciendo, que ya es un hombrecito, que tiene que cuidarse, que no le haga daño a ninguna chica (...). Les hablaba de sexo por teléfono y todo. A la mujercita igual, que cuidado que los hombres son muy malos, que cuidado, que tiene que cuidarse, no tener confianza... que, que... o sea es todo, es todo. Hay que seguir siendo padre porque si no se pierde a los hijos, claro.» (G, dona, 40 anys, 10 anys que va emigrar)

De fet, el col·lectiu equatorià, segons les estadístiques, és un dels que més reagrupen, i, durant aquest treball de recerca, hem pogut constatar com les persones entrevistades que encara no ho han fet, normalment és, o bé perquè la seva situació no els ho ha permès encara, o bé perquè tenen intenció de retornar-hi aviat. Vam constatar que, en la majoria dels casos en què tots dos pares havien migrat, ja havien reagrupat els fills i que, en canvi, entre els que només ha migrat un dels progenitors, és més freqüent la intenció de tornar que no pas la de la reagrupació.

Però la reagrupació és un procés no exempt de tensions, ja que la migració dels pares generalment altera l'estructura i les formes preexistents d'organització familiar, així com les relacions que prèviament es donaven entre pares i fills, per la qual cosa, en el moment de la retrobada és necessari reconstruir els vincles afectius i renegociar els rols dins la família.

«Es volver a ser padres nuevamente. Porque tú, a ver nosotros nos dejamos a nuestros hijos pequeños, y ahora cuando ya vinieron ya eran jóvenes, ya eran adolescentes. Entonces tú te has perdido esos años de tus hijos, y tú no sabes cómo son ahora, tú no sabes cómo actúan, cómo piensan, porque no es lo mismo estar con ellos el mes que tú vas de vacaciones, porque todo es lindo, todo es bello, todo es hermoso, a volver nuevamente a convivir con ellos. Tú no sabes qué costumbres y todo tienen.» (G, dona, 40 anys, 10 anys que va emigrar, 2 fills)

Durant la reagrupació es produeix, per tant, una reorganització familiar i una reacomodació dels rols intergeneracionals en un context de renegociació contínua dels rols i pautes de conducta dels membres del grup familiar, en el transcurs de la qual molts pares i mares es queixen de les dificultats que tenen per reprendre llur autoritat sobre la seva progènie, la qual cosa té a veure amb el fet que, en aquestes negociacions, incideixen dos factors fonamentals:

1. El qüestionament de l'autoritat patriarcal en el context receptor, que deriva tant del nou rol que la dona assoleix dins la família durant el procés migratori com de les pautes de conducta i relacionals que fills i filles observen com a dominants a casa nostra.
2. El fet que, en molts aspectes, el bagatge de pràctiques, valors i concep-

cions sobre l'educació que tenen els pares immigrants difereix considerablement del que domina en la societat receptora, quan no hi entra en oberta contradicció, la qual cosa els dificulta la tasca i els aboca a una contínua renegociació amb els fills, que, al contrari, s'adapten ràpidament a l'entorn en tot allò que els és favorable.

D'aquesta manera, hem pogut constatar que la majoria de pares i mares equatorians entrevistats consideren essencial transmetre als seus fills els valors que allà es consideren bàsics per a la formació d'una persona, com ara el respecte, l'obediència als pares —i als adults en general—, la solidaritat familiar, l'amor per l'estudi, el sentit de la responsabilitat, l'esforç, saber valorar les coses i ser ben educats, amb l'objectiu de formar-los perquè esdevinguin persones responsables, treballadores, honrades i solidàries amb la família.

«Claro, es que uno tiene que educar a los niños desde pequeños, desde pequeños inculcarles hábitos, inculcar su conducta..., que sean respetuosos con las personas.» (M, dona, 33 anys, fa 7 anys que va emigrar, 2 fills)

«Es que eso es importante, enseñarles a los hijos a ser responsables de sus actos. O sea, cuando tú le enseñas a tu hijo a ser responsable de algo que él ha hecho, a responsabilizarse de algo que ha hecho, eso a esa persona le sirve. (...) pero a ver, sí tú en ese momento como madre, tapas algo que ha hecho, él lo volverá a hacer, porque sabe que tiene un respaldo.» (G, dona, 40 anys, fa 10 anys que va emigrar, té 2 fills)

És per això que els decep veure com es perden entre els joves immigrants molts d'aquests valors i normes de comportament que al seu país d'origen eren generalitzats i que consideren essencials, com ara el respecte als altres o les pautes de bona conducta, quelcom que atribueixen al fet que el nou entorn compel·leix els pares a adoptar noves pautes educatives, pròpies de la societat receptora —com no poder recórrer als càstigs físics per por a una denúncia per maltractaments—, juntament amb la ràpida assimilació per part dels joves dels valors de la societat receptora.

«Me doy cuenta a veces la gente, ahora los jóvenes cómo gritan a los padres, les responden, yo por eso digo, si estuviera mi mami aquí ya le hubiera dado una bofetada 'tate quieto' y con la mirada te dice todo. Por eso yo digo es muy, muy distinto.» (N, dona, 30 anys, fa 7 anys que va emigrar, 1 fill)

«Esta niña, la mayor, se les ha ido de las manos completamente ya. Ella hace lo que quiere, le grita a la madre, no respeta... o sea como un niño de aquí, tal como hace una chica de aquí es ella. Pero claro ella: "pero niña no me hables así" le dice, y yo le he dicho a veces a ella: "un solo manazo en la boca y se le quita toda la historia..." Entonces dice "no, que después me denuncia a la policía". ¿Qué le va a denunciar? La amarra. [...] No se atreven a corregir a los niños: "Es que los niños son aquí así!" (B, d, 24, a, fa 7 anys que va emigrar)

Hem de tenir en compte que, quant a les pràctiques educatives tradicionals a l'Equador, allà es pensa que, amb la canalla, es fonamental *conjuguar-hi l'afecte amb la fermesa*. I, d'aquesta forma, de la mateixa manera que són freqüents les manifestacions d'afecte i tendresa amb els fills —com els petons i els estímuls positius— també són socialment acceptats i, pel que diuen, s'empren de forma generalitzada els càstigs físics per corregir els fills.

«Yo me he sentido muy apegado sentimentalmente con mi padre. Cuando llegábamos a casa nos dábamos un beso. Hay un vínculo de afecto mucho más grande. Ese beso es para que sepa tu hijo que le quieres muchísimo. Es el vínculo afectivo que tú creas.» (L, home, 32 anys, fa 7 anys que va migrar, 2 fills)

«Porque en nuestra casa a los dos pequeñitos se les da pues mucho beso, mucho amor, mucho aprecio... pero también cuando se portan mal: "estás portándote mal. Va una." "estás portándote mal, a la habitación" "no", "sí, y estás en la habitación y te lo piensas." Luego sale y: "¿ya te lo pensaste?" "Sí, sí" y se va y se sienta. "Muy bien, buen muchacho." (S, dona, 45 anys, 10 anys que va emigrar, té 5 fills)

«Allá se pega brutalmente, con látigo (...) Y se ven de palizas brutales también. Les pegan y después les meten en agua helada. Eso se ve mucho. Eso también está mal, pero allá se ve mucho. Es parte de la mala cultura que hay allí. Hasta en la escuela, ¿eh?, aún les pegan también en la escuela, con unas reglas de madera.» (B, dona, 24 anys, 7 anys que va emigrar, no té fills)

Davant d'aquesta forma d'entendre l'educació, quan arriben aquí, aviat descobreixen que els infants estan protegits per les lleis contra els abusos físics, i que càstigs que allà són habituals aquí poden rebre una sanció penal que, fins i tot, els pot comportar la pèrdua de la seva tutela, per la qual cosa molts ja no s'atreveixen a aplicar aquests tipus de càstigs als seus fills i filles, sobretot tenint en compte que aquests aviat són conscients de la protecció que aquestes lleis els confereixen i molts cops amenacen els pares amb denunciar-los si s'atreveixen a pegar-los, valent-se d'aquest fet per evitar els cops i, segons diuen molts entrevistats, per fer el que volen.

Respecte a aquest tema, moltes de les persones entrevistades assenyalen que, per bé que consideren que molts cops a l'Equador els càstigs són massa severos i, fins i tot, de vegades brutals, aquí, al contrari, es troben que les lleis protectores dels infants entenen que dificulten la seva tasca educativa i l'únic que aconseguixen és coartar la llibertat dels pares en l'educació de la canalla i afavorir que aquests es valguin de la protecció que els confereixen per tenir poder sobre els pares i fer la seva voluntat. D'aquesta manera, arriben a perdre'ls el respecte, fet davant del qual molts pares se senten impotents, ja que no saben com fer valdre la seva autoritat.

«Mis padres me dieron una educación muy diferente. Ahí antes era el lema "que la letra con sangre entra", de los padres. Castigaban demasiado (...) En cambio yo con mis hijos al menos casi no acostumbro a pegar, porque yo cuando pego hasta yo mismo

tengo miedo, porque yo cuando alzo la mano a veces me puedo pasar, porque llega un momento que estás castigando, se te mete algo de ira, y puedes castigar, puedes dar algún golpe que no, que no debieras dar (...) Yo no castigo, yo más bien hablo con ellos.» (E, home, 31 anys, fa un any que va emigrar, 3 fills)

«Tú tienes que explicarle el porqué se ha aplicado un castigo. Ese castigo va basado a una acción que tú has hecho y no se levanta hasta que tú hayas hecho, hayas pensado y hayas meditado lo que has hecho. Que tú lo castigues y no le digas nada, el niño se queda como loco. Y es ahí cuando tú ves que ellos empiezan a reaccionar de otra manera.» (L, home, 32 anys, fa 7 anys que va migrar, 2 fills)

«Le pega un grito y le dice: "papa, ya deja de estar gritando, ya está bien, ya está bien. Te voy a denunciar" fíjate..., el otro queda viendo y le dice: "pero si no te he hecho nada" "no, que te estoy escuchando que me estás"» (D, home, 44 anys, fa 10 anys que va migrar)

I a aquesta pèrdua de respecte de la canalla i els joves vers els adults també creuen que contribueix en gran mesura l'entorn, especialment el que troben a l'escola, on veuen com s'està perdent el respecte als professors, quelcom que consideren que comporta altres conseqüències molt negatives, com el fet que aquests no tenen ja ascendent per inculcar-los valors que també consideren fonamentals, com la responsabilitat i la motivació per estudiar.

Així, malgrat que la majoria de persones entrevistades considera que l'educació tradicional era massa estricta i que, fins i tot, alguns afirmen que no és necessari recórrer als càstigs físics per educar els nens, en allò que tots coincideixen és en el fet que és necessari ser ferm amb la canalla per fer-se respectar, i consideren que les restriccions que imposa la llei al nostre país per educar la canalla són excessives i que "una cachetada" quan s'ho mereixen no els fa cap mal, i el fet de poder donar-la suposa que els nens respectin l'autoritat dels pares, cosa que aquí no fan.

Aquestes opinions no comporten una aquiescència amb els maltractaments —ja que la majoria consideren que se n'ha de protegir els nens en contra, i, quan pensen que els pares s'extralimiten, són ells mateixos els que miren de protegir les criatures contra aquests abusos— però sí que reflecteixen la gran preocupació que els genera el fet d'estar perdent l'autoritat i el gran ascendent de què allà gaudien sobre els seus fills. Ells entenen per autoritat que allà són els pares els qui decideixen les regles que hom cal respectar a casa seva i que els fills han de demanar-los permís per sortir o fer quelcom; autoritat que, segons diuen, allà mai no és qüestionada pels fills, que no gosen ni tan sols portar-los la contrària, encara que ja siguin majors d'edat i visquin de forma independent, ja que els pares sempre conserven sobre ells un gran ascendent, i hom assumeix que ostenten la posició més elevada dins el nucli familiar.

En canvi, a casa nostra comença a ser freqüent que fills i filles qüestionin les seves decisions i surtin sense demanar-los permís i ni tan sols consultar-los, i molts creuen que aquí es malcrien, es tornen poc respectuosos, grollers i mal educats, i que els adults

estan perdent tota mena d'autoritat i control sobre ells que els permeti imposar-los unes pautes de conducta.

«Eso también he visto aquí, que muchos hijos salen y no piden permiso ni dicen nada. Muchos compañeros míos están arrepentidos de haberlos traído, porque ya no puedes retenerlos, ya no puedes controlarlos. Ya tienen quince años el uno, el otro tiene diecisiete y ya no los pueden... Dicen que se arrepienten diez mil veces de haberlos traído.» (D, home, 44 anys, fa 10 anys que va migrar, 2 fills)

Una altra important preocupació entre aquest col·lectiu són les dificultats que en el context receptor troben per a la cura dels seus fills i filles, sobretot quan aquests encara són petits, tant per l'absència, en el context receptor, de familiars que no treballin que els puguin ajudar en la criança, com per la manca de serveis públics que alleugereixin aquestes càrregues, quelcom que contrasta amb la seva experiència prèvia a l'Equador, on generalment comptaven amb la col·laboració quotidiana d'altres dones de la família per atendre la canalla.

«Es muy diferente allá. Allá siempre tienes tu suegra, la tía de tu marido o tu tía o lo que sea, que te cuidan a tu hijo y te lo llevan al cole y luego ya regresas del trabajo, y ya está, lo vas a buscar o lo que sea, cuando la mujer trabaja.» (B, dona, 24 anys, 7 anys que va emigrar, no té fills)

«¿Aquí no tienen tantos hijos? No, ¿es que sabes por qué?, si uno tiene hijos aquí es difícil, no es mantener sino que con quién dejar al niño, el sufrimiento, que cómo va a trabajar...» (O, dona, 49 anys, fa 5 anys que va emigrar)

En canvi, en un context receptor en què gairebé totes les persones immigrades ho fan amb l'objectiu de treballar i, generalment, tenen unes extenses jornades laborals, troben bastants dificultats perquè algun familiar els pugui ajudar quotidianament amb la canalla, per la qual cosa la cura dels infants recau fonamentalment en els pares, que, com també solen treballar tots dos, han de donar-se suport en aquestes tasques, la qual cosa implica que els homes es vegin compel·lits a assumir responsabilitats que mai havien tingut, ja que es tracta de tasques que a la societat equatoriana no es consideren pròpies d'un home, com canviar els bolquers de la canalla.

«Aquí es diferente, porque tienes que ir a la guardería, tienes que ir... es muy diferente, tener un niño aquí que tenerlo en Ecuador. Es que todos venimos aquí a trabajar. [...]. Aquí mi madre trabaja, mi padre también, yo no puedo dejárselo a mi madre. Los dos trabajamos. Él trabajaba desde las ocho de la mañana hasta las seis de la tarde y yo hago turnos rotativos.» (B, dona, 24 anys, 7 anys que va emigrar, no té fills)

«Ella ahora sólo busca un trabajo por la noche, para que por la noche el marido los cuide, a los niños, y ella por el día dedicarse a ellos. No tiene a nadie que le cuide a los niños, y la guardería es cara, el comedor para la niña es muy caro, o sea que...» (B dona, 24 anys, fa 7 anys que va emigrar, no té fills)

«Él los va a dejar al colegio. Él les da el desayuno, les plancha la ropa en la mañana, los viste y ya los va a dejar al colegio. Viene, recoge la casa, o sea, recoge las habitaciones, el salón y todo. Entonces los platos o las tazas que quedan del desayuno él ya me las tiene lavadas y todo. Yo en la tarde que vengo es a recoger un poco lo del mediodía y luego las lavadoras, la ropa... ver que los chicos hagan las tareas, hacer la merienda, la cena...» (M, dona, 33 anys, fa 7 anys que va emigrar, 2 fills)

De l'observació dels canvis que es donen en les relacions de gènere i intergeneracionals entre les persones immigrades es desprèn clarament que, tal com diu E. Santamaría (2002:184), les persones migrants no viuen entre dues cultures sinó que, més aviat, «son producto de la progresiva articulación económica, política y cultural de diferentes lugares y gentes», i ahora es converteixen en actives articuladores d'aquestes societats i cultures diferents.

AJUDES INSTRUMENTALS DE LES XARXES SOCIALS

Com és ben conegut, les xarxes socials sempre han estat un mètode eficaç per accedir a la feina i, pel que hem pogut anar constatant durant aquest treball de recerca, en consonància amb altres estudis empírics sobre aquesta temàtica, pel que fa a la força de treball immigrant adquireixen, fins i tot, una major importància. De fet, la intercessió de familiars, amics i coneguts juga un paper decisiu en llur recerca de feina, i és fonamental, en aquest sentit, en el moment de l'arribada —tant pel desconeixement o inaccessibilitat dels mètodes formals o institucionalitzats de recerca de feina, com per la situació jurídica irregular en què es troben la majoria de les persones novvingudes—; però també, en general, durant tot el procés migratori, ja que les xarxes segueixen constituint una de les estratègies més efectives a tal fi.

L'ajuda per trobar feina prové, entre el col·lectiu estudiat, indistintament de dones i homes de les xarxes socials de les persones entrevistades, a diferència del que assenyalen alguns estudis sobre la major importància dels homes en aquests afers i en consonància amb el major pes que les dones estan adquirint —com a conseqüència del seu major accés a recursos socials i econòmics extradomèstics— en les xarxes socials de les persones immigrades equatorianes.

«Ella [una amiga] fue la que me jaló acá a Barcelona [...] me dijo que aquí había trabajo y me consiguió un trabajo de soldador y alicatador con su cuñado.» (L)

«La casa donde trabajé cuando vine la encontré a través de mi hermana. Ella trabajaba en una casa y, cuando yo llegué, los hijos de la señora para la que ella trabajaba había uno que recién se había casado, entonces comencé yo con ellos.» (M, dona, 33 anys, fa 7 anys que va emigrar)

«Aquí consigues trabajo a través de gente que se conoce. Es una cadena, sí, es una cadena o bueno, si no en una empresa de trabajo temporal y eso, pero es porque "no

es que yo trabajé en esa empresa, anda ahí porque ahí yo trabajé y es buena”, o “no vayas ahí porque ahí los jefes uhhh, ahí no te pagan la Seguridad social...” o sea, ya se habla uno. En ese sentido eso corre, en ese sentido nos ayudamos, bueno, si es tu amigo...» (B, 24 anys, dona, 7 anys que va emigrar)

Aquesta inserció en el nostre mercat de treball comporta per a les persones immigrades equatorianes tant guanys com pèrdues respecte a la seva situació anterior. El guany més considerable és que, generalment, aquí reben una remuneració superior a la que rebien en el seu país d'origen; però, com a contrapartida, molts cops són objecte de diverses pràctiques discriminatòries, com ara la no formalització contractual de la relació de treball —sobretot entre aquelles que tenen una situació jurídica irregular al nostre país—, les retallades salarials, el no pagament de les hores extres i l'allargament de les jornades laborals, així com el tracte discriminatori de què algunes han estat objecte per part d'alguns caps o companys, que consisteix sobretot a ignorar-les, menystenir-les, denigrar-les o fer al·lusions vexatòries al seu origen o als seus trets fe-notípics indígenes.

«¿Y porque crees que la gente no pide su contrato? Yo que sé, a lo mejor por lo que a mí me pasaba, falta de conocimientos. Yo por falta de conocimientos yo no he pedido muchas cosas.» (L, home. 32 anys, fa 7 anys que va migrar)

«Me fui, (...) donde tenía la oficina. Llegué y el tipo una perra casa, un despacho que era el doble que mi comedor. Tenía una mesa de sala de juntas y todo, el tío. Digo: “vengo a ver mi contrato” y el tipo me cogió y me amenazó. Me dice: “Sí, a ver, tú sabes que si me intentan joder yo tengo amigos”, dice, “dentro del Ministerio, que os puedo hacer echar, que os puedo hacer deportar y todo esto”. [...] Le digo, “yo lo que te vengo a pedir es lo mío, y lo que yo te vengo a pedir, le digo, creo que es lo justo ¿o no es justo, le digo, que tú me des el contrato de trabajo?» (L, home. 32 anys, 7 anys que va emigrar)

Una altra discriminació que generalment pateixen és el fet que veuen reduïdes les seves possibilitats d'inserció laboral a determinats nínxols laborals, amb independència del seu nivell d'estudis i la seva qualificació —que, entre les persones entrevistades, és generalment molt superior a la requerida pels treballs que desenvolupen—, ja que, com a conseqüència del procés d'**etnoestratificació** de la nostra estructura ocupacional, (en virtut del qual la gent que pertany a determinats grups ètnics o nacionalitats tendeix a ser rebutjada per a determinats llocs de treball i, per tant, l'origen influeix en la inserció laboral) es produeix al nostre mercat de treball una marcada polarització que normalment comporta que els treballadors procedents de països pobres es concentrin, aquests darrers anys, en les categories més baixes de l'estructura ocupacional i, concretament, en un ventall molt reduït d'ocupacions caracteritzades per les seves precàries condicions laborals i per ser treballs socialment menystinguts, bruts, arriscats i mal pagats (Parella, 2006, Martínez Veiga, 2004), com demostra la seva elevada concentració en sectors com el servei domèstic, l'hostaleria i, fa uns anys, la construcció.

Evidentment, la crisi econòmica que estem patint actualment ha comportat canvis fonamentals en aquest estat de coses.

«Cuesta más encontrar un trabajo. Al ser inmigrantes cuesta más; a ver, un trabajo para lo que tú te hayas especializado o para lo que tú hayas estudiado cuesta más. Pero, a ver, el que persevera a la final logra alcanzar algo... pero cuesta mucho. Yo misma he estado trabajando en el último trabajo que tuve en una agencia financiera, pero para llegar a donde estuve me costó mucho, mucho, mucho. Antes estaba trabajando en casas y luego ya dejé las casas y he estado trabajando en supermercado y luego ya... [...] Yo creo que nos ven con una lupa mucho más grande que a la gente de aquí, que a los españoles. Nos miran mucho, mucho más.» (G, dona, 40 anys, 10 anys que va emigrar)

«Allá ganas poco, pero yo que sé, trabajas de secretaria, trabajas de médico, y aquí tu tienes que trabajar desde abajo, desde limpiar, desde yo que sé.» (M, dona, 33 anys, fa 7 anys que va emigrar, 2 fills)

«Éramos treinta y tres y yo era el único latino. Al principio era sudaca por arriba, sudaca por abajo, sudaca por allá... pero bueno, en el son de buen rollo ¿no?, según ellos. Sin embargo a ti te molesta de que: "oye, sudamericano" "oye indio" "oye que no se cual" "oye, pero de buen rollito..." y bueno, ya... Pero de pronto estábamos en las obras cuando había por decir, como nosotros decimos, una persona de color y vino un encargado y le dice al otro: "oye negro, tú fuera de ahí" "tú allá..."; perdona la expresión, " a la m., allá, en la parte de allá" Entonces yo no tenía nada que ver, que no era mi problema, pero lo que pasa es que tengo lo malo que yo soy explosivo en ese punto, y cuando a mí me da que una cosa me molesta. Y me voy al encargado y le digo: "¿Quién es el encargado aquí?" Dice: "estás hablando conmigo". Le digo: "yo soy sudamericano" y me dice: "ah, no, pero tú vienes con tu equipo de montajes" y el equipo de montajes nadie tiene que estar al lado de otro. Me evitó. Le dije: "pero le estas tratando mal". Me dice: "no es tu problema" Le digo: "¿sabes por qué? Es que a mí me molesta [...] Aquí te tratan en ese sentido, que a uno le molesta, y sin querer le hacen ser a uno malo.» (D, home, 44 anys, fa deu anys que va migrar)

Degut a això, hem pogut constatar durant aquesta recerca com moltes de les persones que han immigrat al nostre país pateixen, durant el procés migratori, un procés de mobilitat descendent en llurs carreres professionals, ja que generalment s'han d'inserir en estrats del mercat laboral menys qualificats que aquells que havien ocupat en els seus països d'origen i molt per sota de llur qualificació professional, quelcom que, per bé que la majoria accepta com a inevitable, no deixa de causar un cert descontent en una part de les persones entrevistades.

«Nunca he trabajado de lo que he estudiado. Yo me he matado estudiando tantos años y yo trabajo en una fábrica, de plásticos. [...] Ven ecuatoriana, y ya te llamaremos y nunca llaman. Es eso el detalle. Hay muchos prejuicios.» (B, dona, 24 anys, fa 7 que va emigrar)

«Porque sí que es un poco frustrante el haber invertido tanto tiempo y dinero en estudiar y luego que no veas fruto, es un poco frustrante, la verdad, que yo no le doy importancia para no amargarme, sí, pero pensándolo bien sí.» (B, dona, 24 anys, 7 anys que va emigrar)

D'altra banda, també trobem en el nostre mercat de treball una marcada segmentació per gènere, que reserva a les dones immigrants els estrats més baixos de l'estructura ocupacional, —contràriament a la valoració que algunes autores feministes fan del procés migratori com un procés d'apoderament i millora de l'estatus socioeconòmic de les dones immigrants—, i quan es tracta de dones amb un nivell educatiu elevat, procedents de classes mitjanes —com succeeix entre moltes de les immigrants equatorianes—, el seu ventall d'oportunitats es redueix considerablement, i dóna lloc generalment a processos de mobilitat socioprofessional descendent, ja que passen d'ocupar nínxols professionals qualificats al seu país d'origen a treballar en àmbits precaritzats (la majoria, l'única feina que troben és dins el servei domèstic i de cura de les persones, encara que la majoria ho assumeix i ho accepta bastant bé).

Quant a l'ajut proporcionat per la xarxa en qüestions d'habitatge, pràcticament totes les persones entrevistades van comptar amb l'assistència de persones de la seva xarxa per trobar el primer habitatge a casa nostra, quelcom gairebé inevitable pel fet que per la persona nouvinguda és impossible accedir pel seu compte a l'arrendament d'un pis —ja que generalment no disposa de papers ni de nòmina—; la qual cosa els suposa, d'altra banda, quedar a expenses de les condicions que altres immigrants els imposen per llogar-los una habitació, un llit o, en el pitjor dels casos, un espai per acomodar un matalàs durant la nit, quelcom que pot esdevenir una font d'abusos i comporta la creació de relacions verticals dins les xarxes socials.

D'altra banda, la difícil situació econòmica de la majoria de les persones nouvingudes fa inevitable que generalment hagin de compartir habitatge amb altra gent, i, sobretot en les primeres etapes del procés migratori, és freqüent que ho hagin de fer en condicions d'amuntegament, fins al punt que alguns expliquen que han viscut en pisos on podien arribar a viure fins a 30 persones o que havien de dormir al passadís del pis on vivien. No obstant això, la majoria, així que troben una feina i estableixen mínimament la seva situació econòmica, miren de llogar una habitació pròpia i, quan poden, s'independitzen i tendeixen a viure en grups domèstics més tancats i nuclears. Tots afirmen desitjar llur independència.

«En antes se vivían más, en antes se metía uno hasta... Hemos alquilado un piso que éramos catorce que estábamos. Tenía cuatro habitaciones y literas pa arriba, literas pa abajo. Dormían las parejas abajo y uno arriba y así. Y eran habitaciones pequeñas y habían dos literas en cada habitación. Cuando eran parejas se metían en la misma litera los dos.» (F, home, 45 anys, 10 anys que va emigrar)

«Justamente llegaba la vendimia y fue cuando alquilaron el piso a las... veintiocho personas. La chica cogió y subalquiló como a veintipico rumanos, a un chileno, dos

ecuatorianos... a mí la habitación cobraba doscientos euros, si a cada uno le cobraba doscientos euros teniendo en cuenta que el piso costaba trescientos, la casa, el alquiler eran trescientos euros, o sea ella vivía de gratis allí, y además sacaba un dinerito de dinero. Hay gente vivaracha, sabida, que se espabila haciendo daño, porque eso es hacer daño, eso es aprovecharse de la situación.» (L, home. 32 anys, fa 7 anys que va migrar)

L'ampli recurs de les persones immigrants a llurs xarxes socials de suport per tenir accés a determinats recursos i informacions està condicionat per les mancances i els problemes que troben en el context de recepció, ja que en una societat receptora en què es donessin polítiques públiques adreçades a satisfer les necessitats bàsiques de totes les persones no seria tan necessari el recurs al capital social disponible, quelcom que no succeeix al nostre país, on mai no s'han donat els recursos suficients per a aquesta tasca i cada cop se'n donen menys i on no es faciliten precisament les coses als nous, ans al contrari, es veuen llastrats per un seguit de lleis que institucionalitzen la seva segregació i marginació social.

En definitiva, d'aquest treball d'investigació es desprèn que la inserció de les persones immigrades en un nou context social en el qual hi ha, en alguns aspectes, concepcions i pràctiques que difereixen considerablement de les que eren habituals en el seu país d'origen, ha comportat importants transformacions en la mentalitat, les actituds i les pràctiques quotidianes d'aquest col·lectiu i que, per tant, contràriament al discurs generalitzat al nostre país, aquestes persones es reconstrueixen i canvien segons el món en què viuen, per bé que evidentment també es donen entre ells molts elements de permanència respecte a la forma de concebre el món que tenien abans de migrar, fruit de l'educació que van rebre i de les seves experiències i vivències prèvies en el seu país d'origen.

BIBLIOGRAFIA

ALBA, Richard. «Rethinking Assimilation Theory for a new Era of Immigration». A: HIRSCHMAN, Charles; KASINITZ, Philip; DEWIND, Josh. Ed. (1999). *The handbook of international migration. The American experience*. Nova York: Russell Sage Foundation, 1999.

ALONSO, Marta. *L'altra riba. Trajectòries de vida i migració de dones d'origen marroquí al camp de Tarragona*. Tarragona: MARTA Arola Editors. SL, 2002.

APARICIO, Rosa i TORNOS, Andrés. *Las redes sociales de los inmigrantes extranjeros en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones, 2005.

BENERIA, L. *Género, desarrollo y globalización. Por una ciencia económica para todas las personas*. Barcelona: Hacer, cop, 2005.

- BERGALLI, Roberto (Coord.). *Flujos migratorios y su (des) control. Puntos de vista pluridisciplinarios*. Rubí: Anthropos Editorial, 2006
- BERGALLI, Roberto i CASADO, Demetrio (Coord.). *Frente a la sociedad dual. Jornadas sobre pobreza e inmigración*. Barcelona: Editorial Hacer, 1994.
- BLANCO, Cristina. *Las migraciones contemporáneas*. Madrid: Alianza Editorial, 2000.
- BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Carmen (comp.). *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona: Icària, 1994.
- BOTT, Elizabeth. *Familia y red social*. Madrid: Taurus, 1990.
- BOTEY VALLÈS, Jaume. *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1986.
- BOURDIEU, Pierre. *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama, 2000.
- _____. *Le Capital social: notes provisoires. Actas de la investigación de ciencias sociales*, 1986.
- CACHÓN, Lorenzo. «Discriminación étnica en el mercado laboral. 5 puntos de vista». A: *Cuadernos del observatorio de las migraciones y de la convivencia intercultural de la ciudad de Madrid*, 1986.
- CARBONELL, Montserrat. «Trabajo femenino y economías familiares». A: *Historia de las mujeres en España y América Latina*. Volumen II. Madrid: Ed. Cátedra, 2005.
- CARPIO BENALCÁZAR, P. *Entre pueblos y metrópolis. La migración internacional en comunidades austroandinas en el Ecuador*. Cuenda: ILDIS-Abya-Yala, 1992.
- CATARINO, C. y Oso, L. «La inmigración femenina en Madrid y Lisboa: hacia una etnización del servicio doméstico y de las empresas de limpieza». A: *Papers*, n. 60, 2000, p.183-207.
- Colectivo IOE. *Inmigración y trabajo. Trabajadores inmigrantes en el sector de la construcción*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1998.
- Colectivo IOE (PEREDA, Carlos; ACTIS, Walter i DE PRADA, Miguel A.) «Mujeres Immigradas y Trabajo». A: OLMOS, F. i CHECA, F (ed.). *Mujeres en el camino. El fenómeno de la migración femenina en España*. Barcelona: Icària, 2005.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors. *Trabajo, género, cultura*. Barcelona: Icària, 1995.
- DE LOMMITZ, Larissa B. *Como sobreviven los marginados*. Mèxic DF: Siglo XXI ediciones, 1998.

DELGADO, Lola. *Latinos en España: cómo son y cómo viven argentinos, ecuatorianos y venezolanos*. Madrid: La Esfera de los libros, 2007.

DOMINGO VALLS, Andreu i PRATS FERRET, Maria. *Condicions de vida de la població d'origen africà i llatinoamericà a la regió metropolitana de Barcelona. Una aproximació qualitativa*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1995.

ECHEVERRI BURITICÁ, M. Margarita. (2005) «Fracturas identitarias: migración e integración social de los jóvenes colombianos en España». A: *Migraciones Internacionales*, Vol. 3, número 1, gener-juny de 2005, p. 141-164.

ESCRIVÁ, Ángeles. «¿Empleadas de por vida? Peruanas en el servicio doméstico de Barcelona». A: *Papers. Revista de sociología*, n. 60, 2000, p. 327-342.

_____. «Conquistando el espacio laboral extradoméstico. Peruanas en España». A: *IESA Working Papers*, series 05-04, 2004.

GARCÍA-CANO TORRICO, M. *Migraciones y Género. El caso de la comunidad marroquí en la ciudad de Málaga*. Málaga: Servicio de Publicaciones. Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDMA), 2000.

GOYCOECHEA, A. i RAMÍREZ GALLEGOS, F. (2002) «Se fue, ¿a volver? Imaginarios, familias y redes sociales en la migración ecuatoriana a España» A: *Iconos*, n. 14, 2002, p. 32-45.

GONZÁLEZ SETIÉN, Paloma, i altres. *El Trabajo de las mujeres a través de la historia*. Madrid: EPES, Industrias Gráficas, SL, 1992.

GÓMEZ CIRIANO, E; TORNOS, A. i Col·lectiu IOE. *Ecuadorianos en España. Una aproximación sociológica*. Madrid: Ministerio del Trabajo y Asuntos Sociales. Subdirección General de Información, 2007.

GRANOVETTER, Mark. *Getting a job: a study of contacts and careers*. Chicago: The University of Chicago Press, 1995.

GREGORIO GIL, Carmen. *Migración femenina: su impacto en las relaciones de género*. Madrid: Narcea, 1998.

_____. *Desigualdades de género y migración internacional: el caso de la emigración dominicana*. Madrid: Arenal, 1999.

GRIEGO, M. *Keeping it in the family. Social networks and employment chace*. Londres i Nova York: Lavistock, 1987.

HENAO AGUDELO, Claudia Lizeth. *Continuidad y cambio en los valores, concepciones y prácticas de socialización en las familias inmigradas de origen latinoamericano en Barcelona*. Tesis doctoral. Barcelona: UAB, 2008.

- HERRANZ, Y. «La inmigración latinoamericana en diferentes contextos de recepción». A: *Migraciones*, n. 3, 1998, p. 31-51.
- HIRSCHMAN, Charles; KASINITZ, Philip i DEWIND, Josh. Ed. *The handbook of international migration. The American experience*. Nova York: Russell Sage Foundation, 1999.
- HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette. *Gendered transitions: mexican experiences of immigration*. Berkeley: University of California Press, cop., 1994.
- IZQUIERDO BENITO, M. Jesús; LLORENS SERRANO, Clara; MORA MALO, Enrico. (1998) *Aguantando el tipo. Desigualdad social y discriminación salarial*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1998.
- KABEER, Naila. *Realidades trastocadas. Las jerarquías de género en el pensamiento del desarrollo*. Barcelona: Paidós, 1994.
- MALGESINI, Graciela (comp). *Cruzando fronteras. Migraciones en el sistema mundial*. Barcelona: Icària, 1998.
- MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo. *La integración social de los inmigrantes extranjeros en España*. Madrid: Trotta, 1997.
- _____. *Trabajadores Invisibles. Precariedad, rotación y pobreza de la Inmigración en España*. Madrid: Los libros de la catarata, 2004.
- _____. *Mujer, trabajo y domicilio: los orígenes de la discriminación*. Barcelona: Icària, 1995.
- MOLINA, José Luis. *El análisis de redes sociales. Una introducción*. Barcelona: Bellaterra, 2001.
- MONCLÚS, Marta. *La gestión penal de la inmigración. El rol del sistema penal en el control de los flujos migratorios*. Tesis doctoral. Barcelona: UB, 2002.
- MOORE, Henrietta L. *Antropología y Feminismo*. Madrid: Ediciones Cátedra, 1991.
- MOROKVASIC, Mirjana. «Birds of passage are also women». A: *The international migration review*, 1984, p. 886-907.
- NADAL, Mónica i LARIOS, M. Jesús (Dir.). *L'estat de la immigració a Catalunya. Anuari 2007*. Fundació Jaume Bofill. Barcelona: Editorial Mediterrànea, 2008.
- NAROTZKY, Susana. *Mujer, mujeres, género*. Madrid: CSIC, 1995.
- OLMOS, F. i CHECA, F (ed.). *Mujeres en el camino. El fenómeno de la migración femenina en España*. Barcelona: Icària, 2005.

Oso, Laura. *La migración hacia España de mujeres jefas de hogar*. Madrid: Instituto de la Mujer, 1998.

PARELLA RUBIO, Sonia. *Mujer, inmigrante y trabajadora. La triple discriminación*. Barcelona: Anthropos, 2003.

_____. «Las lógicas de la discriminación de las mujeres inmigrantes en el mercado de Trabajo. Mecanismos y repercusiones. 5 puntos de vista». A: *Cuadernos del observatorio de las migraciones y de la convivencia intercultural de la ciudad de Madrid*, 2006.

PASCUAL DE SANS, ÀNGELS (Dir.). *Redes sociales de apoyo. La inserción de la población extranjera*. Bilbao: Fundación BBVA, 2007.

PEDONE, Claudia. *Tu siempre jalas a los tuyos. Cadenas y redes migratorias de las familias ecuatorianas hacia España*. Tesis doctoral. Barcelona: UAB, 2003.

_____. *De l'Equador a Catalunya: el paper de la família i les xarxes migratòries*. Barcelona: Mediterrània [Fundació Jaume Bofill], 2006.

_____. «"Varones aventureros" vs. "Madres que abandonan": reconstrucción de las relaciones familiares a partir de la migración ecuatoriana». A: *REMHU. Revista Interdisciplinar da Mobilidade Humana*. Año XVI n. 30, 2008, p. 45-64.

PICNIC, Grupo. «La estigmatización en el discurso mediático: Los "otros" como criminales y víctimas». A: *Cuadernos de Información*, número 18, 2005, p. 132-139.

ORTES, A.; GUARNIZO, L. i LANDOLT, P. *La globalización desde abajo: transnacionalismo inmigrante y desarrollo. La experiencia de Estados Unidos y América Latina*. Mèxic DF: Ed. Flacso, 2003

PORTES, A. i DEWIND, J. (coord.). *Repensando las migraciones. Nuevas perspectivas teóricas y empíricas*. Mèxic DF: Instituto Nacional de Migración/Universidad Autónoma de Zacatecas/ Miguel Ángel Porrúa, 2006.

RADCLIFFE BROWN, A. R. *Estructura y función en la sociedad primitiva*. 3a. edició. Barcelona: Ediciones Península, 1996.

REQUENA SANTOS, Félix. *Redes sociales y mercado de trabajo*. Madrid: CIS, Siglo XXI, 1991.

_____. *Análisis de redes sociales: orígenes, teorías y aplicaciones*. Madrid: CIS, Siglo XXI, 2003.

RIBAS, Natalia. *Las presencias de la inmigración femenina. Un recorrido por Filipinas, Gambia y Marruecos en Cataluña*. Capellades: Icaria Antrazyt, 1999.

ROBERTS, Bryan. *Cities of peasants*. Londres: E. Arnold, 1978.

SANTAMARÍA LORENZO, Enrique. *La incógnita del extraño: una aproximación a la significación sociológica de la inmigración no comunitaria*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, 1999.

TORNOS, Andrés; GÓMEZ CIRIANO, Emilio José; Col·lectiu IOE. *Ecuatorianos en España. Una aproximación sociológica*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2007.

TORRABADELLA, Laura i TEJERO, Elisabet. *Pioneres i pioners. Trajectòries biogràfiques de filles i fills de famílies immigrades a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània, SL, 2005.

ZINO TORRAZZA, Julio. «Inmigración y prácticas sociales discriminatorias». A: BERGALLI, Roberto (Coord.) *Flujos Migratorios y su (des)control. Puntos de vista pluridisciplinarios*. Rubí: Anthropos Editorial, 2